

TÜRKİYE'NİN İTTİFAK POLİTİKASI VE KATILDIĞI ULUSLARARASI GÜVENLİK İTTİFAKLARI (1928-1938)

Mustafa BIYIKLI*

Öz

Yeni Türkiye, dünyayı sıkıntıya sokmaması için bütün devletlerin sorumlu olduğu dünya barışı ve bölgesel ortak barışın ve ortak güvenliğin, bütün devletlerin elbirliğiyle kurulması ve korunması gerektiğini; dış politikası, kurduğu iyi ilişkiler, iyi komşuluk, barış, dostluk ve birlik yaklaşımları yanı sıra oluşturulan Balkan Paktı, Montrö barışı ve Sadâbat Paktı örnekleriyle dünyaya gösterdi.

Yeni Türkiye'nin izlediği ortak barış, ortak güvenlik ve bölge birliği politikası, Dünya'da yankı uyandırdı ve kısa zamanda Türkiye'nin dışarıda ve bölgesinde saygınlığını önemli derecede arttırdı.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, ortak barış, ortak güvenlik, ittifaklar.

Turkey's Policy Alliance and Participated in International Security

Alliances

(1928-1938)

Abstract

The new Turkish State showed, with its positive relations, peaceful neighborhood that it founded during the process in which it was re-modeling its foreign policy, and the Sadâbat Pact and peace of Montreux which was founded with peaceful, friendly intentions, that the global and regional peace and common security must be established and protected with the participation of all states. The common peace, common security and regional unity policies of the new Turkish State had awakened echo around the world and enhanced the reputation of the state abroad in a very short time.

Keywords: the Turkish foreign policy, common peace, common security, alliances.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, FEF Tarih Bölümü, mb.bilgi@gmail.com

1. Giriş

1925-1933 yıllarında, dünyada barış diplomasisi ve politikası sürecinin işlediği bir dönem olarak elverişli çevre şartları nedeniyle siyasî istikrar kendini kabul ettirmeye, demokrasi anlayışı yayılmaya, ekonomik düzen yerleşmeye, sosyal karmaşa yatışmaya başladı. Ortak güvenlik ve ilerleme üstüne kurulu bir barış zamanı işlemekteydi. Locarno Antlaşması'nın¹ Eylül 1926'da Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne kabulünü sağlamasıyla birlikte, galip-mağlup bölünmesi kalktı, yerini eşitler arası dostluk aldı. Ağustos 1928'de, Kellogg-Briand Pakti² uluslararası uzlaşmanın yeni bir aşamasını oluşturdu. Antlaşma, savaşa başvurmanın her çeşidini reddetmekte ve antlaşmayı imzalayan tüm taraflar için, uluslararası anlaşmazlıkları çözümlenmek üzere, Milletler Cemiyeti'nin himayesinde hakemlik kurumuna başvurma zorunluluğu getirdi.

Belirsiz olmasına ve yaptırımlar içermemesine rağmen, savaşın yasadışı sayılması dünya kamuoyu üzerinde büyük bir yankı uyandırdı. Silahsızlanma teşebbüsleri, 1929'da başlamış olan bir Avrupa birliği taslağı konusundaki görüşmeler, barış ve huzur umutlarını daha da uzun sürdürdü. Amerika'nın Ortadoğu'daki manda yönetimlerinin hürriyetlerine kavuşmasından yana tavrı, Fransa tarafından, Suriye'nin ve Lübnan'ın birer anayasaya sahip olmasının sağlanması, İngiltere tarafından Irak'a ve Ürdün'e bağımsızlık verilmesi de bu yönde atılan adımlardı. Ancak çekingen bir sömürge politikası izleyen İngiltere, buna karşılık bir yenilik yaparak, 1926'da, İngiltere'ye sömürge devletler topluluğunu, ortak bir bağla

kendine bağlamak amacıyla bir araya getirerek, İngiliz Milletler Topluluğu'nu (Commonwealth)³kurdu⁴.

1929 ekonomik bunalımı, ekonomik savaşa, siyasî gerginliklere, gittikçe artan milliyetçi ve ideolojik çatışmalara yol açarak, barış dinamiğini ve sürecini kırdı. Borçların ödenmemesi, Amerikalıların, barışı muhafaza gayretlerinde yalnız başına kalması, 1931-1932'de silahsızlanma⁵ ve Avrupa birliği tasarılarının gerçekleşmeyişi, Almanya'nın, İtalya'nın ve Japonya'nın yayılmacı hırslarının yeniden ortaya çıkması, 1933'de Almanya ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi, barışın oyalayıcı ve geçici olduğunu, Büyük Harp'teki despotizm devrinin geri geleceğini göstermekteydi. Aynı yıl, Hitler'in iktidara gelmesiyle başlayan yeni süreç, Lozan Antlaşması'nın sağladığı kolektif güvenlik sisteminin sonunu getirdi⁶ ve bunalımlar dönemini başlattı.

Dünya bunalımı, yerleştirilmeye çalışılan demokrasi anlayışının güçsüzleşmesine yol açtı. Bu durum, milliyetçiliği, iktidara geçme aracı ve kurtuluş yolu olarak kullanan yeni, otoriter ideolojileri özellikle Nazizm'i, ortaya çıkardı. Çok zaman antlaşmalara aykırı olarak yürütülen diktatörlerin saldırgan politikaları,

³ Kelime kökeni olarak İngilizcede "ortak çıkar, fayda" anlamına gelen commonwealth sözcüğü günümüz İngilizcesinde "bağımsız devlet" (genellikle demokratik cumhuriyet) anlamında kullanılır. Günümüzde Commonwealth, Birleşik Krallık(İngiltere) önderliğinde bir araya gelmiş, bağımsız devletleri nitelemek amacıyla kullanılır. Bkz. "Britanya İmp..." ,http://r.wikipedia.org/wiki/Britanya_İmparatorluğu, 22.05.2009.

⁴ S. Pacteau, - F. C. Mougél, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 84, 86.

⁵ Türkiye'nin milletlerarası işbirliği ve kolektif barış çabalarına katılması, 1928 de silahsızlanma konferansının hazırlık komisyonu çalışmalarına davet edilmesiyle başladı. Komisyonunda bütün silahların ilgası teklif edildiği zaman, bu teklifi destekleyenlerden biri de Türkiye oldu. 1932 Şubatında toplanan Silahsızlanma Konferansında da yine ve tam silahsızlanma üzerinde ısrar edildiği zaman da, bu teklifi destekleyen tek devlet yine Türkiye oldu.

⁶ Pacteau-Mougél, *a.g.e.*, s. 86.

¹ Locarno Antlaşması, 1 Aralık 1925'te, Londra'da imzalandı. Almanya ve Fransa arasında ortaya çıkan tamirat borçları sorununun uzlaşmaya dönüşmesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkiledi ve bir güvenlik ortamı oluşturdu. Devletleri savaştan korumak ve anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesini öngören Locarno Antlaşması ile Avrupa'da yeni bir dönem başladı. Bkz. "Locarno Antlaşması", http://tr.wikipedia.org/wiki/Locarno_Antlaşması, 22. 05. 2009.

² Bkz. "Kellogg Briand Pakti", http://tr.wikipedia.org/wiki/Kellogg-Briand_Pakti, 22. 05. 2009.

demokratlar yönünde sınırlı tepkilere yol açtı. İngiltere, bekle gör politikası, Amerika ise yalnızlık politikası izlemekteydi. Fransa ise endişeli, etkin ve her zaman çok başarılı olmayan diplomatik bir çaba içindeydi. Merkezîyetçiliğin ve diktatörlüğün karşısında korkak demokrasilerin zayıflığı ve Avrupa'nın küçük devletlerinin endişeye düşmesi, durumu daha da tehlikeli hale getirdi.⁷

Türkiye'ye gelince, bu müstesna ülkenin çok zengin nimetlere, çok yönlü avantajlara, şanslara ve imkânlarla sahip, tarihî derinlik ve geniş kültürel zenginliğiyle bir çekim merkezi haline gelmiş bir Afriavasya ülkesi olan Türkiye, Afrika'nın kuzeyi, Avrupa'nın doğusu ve Asya'nın batısında yer alan ve bu üç kıtanın kesişme, birleşme, karşılaşma, geçiş ve çatışma noktasında bir kavşak ve merkezî özelliği ile dünyanın dikkatini ve yönünü tarih boyu üzerine çekti.⁸

Türkiye'nin, Osmanlı'nın üç kıtada ulaştığı son ve tabii sınırlarla hayat ve güvenlik sahası çizilmiş, belirlenmiş, beş deniz, yani Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz, Umman Denizi'nin uzantıları Kızıldeniz ve Basra Körfezi⁹, Hazar Denizi arasında ve üç kıtanın birleştiği kara coğrafyasında yer alan dört denize yani Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz'e kıyısı sahip olmakla, kara devletinden çok, bir deniz devleti olması;

Türkiye'nin jeopolitik¹⁰ ve jeostratejik¹¹ konumu ve bu konunun doğurduğu önemin

⁷ A.g.e., s. 87-88.

⁸ Mehmet Kocaoğlu, "Üç Kıtanın Kesişim Noktasında Bir İstikrar Unsuru: Türkiye", *Yeni Forum*, C. XVII, No:321, Şubat 1996, s. 25-36.

⁹ Türkiye'nin Güney Doğu-Basra Körfezi hattı politikası için bkz. Mahmut Bali Aykan, "Türkiye'nin Basra Körfezi Güvenliği Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C.XXI, No:1, 1994, s. 23-59; Ali Karaosmanoğlu, "Basra, Körfez Güvenliği ve Doğu Anadolu'daki Havaalanları Tartışması: Yanılgılar ve Kuruntular", *Dış Politika*, C. X, No:2 (Mayıs, 1983) s. 3-9.

¹⁰ Jeopolitiğin önemi için ayrıca bkz. A. Suat Bilge, "Jeopolitik", *Kara Kuvvetleri Dergisi*, C. II, No:5, Haziran 1959, s. 1-30.

¹¹ Jeostratejinin önemi için bkz. Ahmet Davutoğlu, "Türk Dış Politikasında Stratejik Teori Yetersizliği ve Sonuçları", *Yeni Türkiye*, C. I, No:3(Mart-Nisan 1995), s. 497-501.

çekiciliği, bölgesel sorunlar, bölgesel ve uluslararası çıkar çatışmalarının oluşturduğu tehditler, siyasî, ekonomik, askerî ve güvenlik sorunlarının iç içe oluşu¹², Türkiye'nin barış ve barış politikası, ortak barış, ortak güvenlik ve ittifak politikaları konularındaki çalışmaları, strateji geliştirici kuruluşları kaçınılmaz kıldı.

Bu çalışmada, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1928-1938 döneminde yakın komşuları, çevre bölge ülkeleri ve dünya devletleriyle ikili iyi ve dostluk ilişkilerinin yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni barış politikası, ortak barış, ortak güvenlik ve bölgesel ittifaklar kurma politikaları ve bu hususlardaki gayretleri genel hatlarıyla ele alındı.

1.1. Avrupa Barışı ve Briand-Kellogg Pakti

Fransa, Locarno Pakti'nin¹³ imzaladığı halde, doğu sınırlarının güvenliğinden endişe duyduğu için, bu yolda yeni ve başka garantiler elde etmek istedi. Fransız dışişleri bakanı Briand, 20 Haziran 1927'de ABD ile sürekli bir barış paktı yapmayı ve bunda her iki devletin karşılıklı ilişkilerinde savaşa başvurmayacakları prensibine yer verilmesini istedi. Monroe siyasetine geri dönmüş bulunan ABD için bu teklif uygun değildi. Dolayısıyla ABD, Fransa'nın önerisini reddetti. Buna karşılık Amerikan dışişleri bakanı Kellogg, bütün büyük devletlerin, muhtemel bir savaşı lanetleme paktı imzalamalarını önerdi. Fransa öneriyi kabul etti. Bunun üzerine Kellogg, bu öneriyi Sovyetler dışında tüm diğer büyük ülkelere sundu. Öneri, Almanya tarafından derhal;

¹² Bıyıklı, "Uluslararası Politikalar ve Afriavasya Stratejileri Çemberinde Türkiye'nin Önemi ve Hayat Sahası" *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, C.I, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 27-28. Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, Çukurova bölgesi ile Hatay bölgesi arasında bir ada olması dolayısıyla bu kara parçaları ile bir bütünlük arz eder. Aynı zamanda Hatay ile Anadolu kıyılarının teşkil ettiği İskenderun Körfezi'ne hâkim bir noktada bulunduğundan bu toprakları kontrol eder durumdadır. Kıbrıs'ın yüzölçümü 9.251 km kare olup, Türkiye sahillerinden 70, Suriye'den 100, Mısır'dan 370, Rodos'tan 400 ve Yunanistan sahillerinden 800 km. uzaklıkta bulunmaktadır.

¹³ Bkz. "Locarno Antlaşması", http://tr.wikipedia.org/wiki/Locarno_Antlaşması, 15.06. 2011.

İngiltere tarafından, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun önemli bölgelerinde serbest kalmak şartıyla kabul edildi. Nihayet 27 Ağustos 1928'de büyük devletler ile Belçika, Polonya ve Çekoslovakya Paris'te toplanarak Kellogg Pak-tı adı verilen antlaşmayı imzalamaya karar verdiler. Daha sonra Sovyet Rusya ve belli başlı tüm devletler de bu pakta katıldılar. Pak-tın esası, hukuki olmaktan çok ahlaki idi ve "savaşın lanetlenmesi" diye özetlenebilir. Rus-ya'nın isteği üzerine, "barışın korunmasıyla samimiyetle ilgilenen" Türkiye de, 1928 Eylül ayında davet edildi ve 1929 Ocak ayında Briand-Kellogg Paktı'na katıldı. Bu pakt, yeni Türkiye için, barış adına ilk defa uluslararası sahada yerini almış olması ve uluslararası ilişkilerde savaşı reddettiğini açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.¹⁴

1.2. Galiplerin Oluşturduğu Milletler Cemi-yeti'ne Katılışı

Milletler Cemiyeti (Birleşmiş Milletler), I. Dünya Savaşı sonunda galip devletler tara-fından, dünya barışının korunması ve ulusla-rarası işbirliğinin artırılması gayesiyle kurul-du. Bu cemiyetin kurulmasına milletlerarası barış ve güvenliği korumak, gerçekte ise galip devletler tarafından elde edilen başarı ve hâ-kimiyeti korumak ve mağlup devletleri dene-tim ve kontrol altında tutmak maksadıyla I. Dünya savaşı sonrası toplanan Paris Konferan-sı'nda, karar verildi ve 26 maddelik milletler cemiyeti misakı hazırlandı. I. Dünya savaşı galipleri tarafından kurulan cemiyetin başlıca maksadı; Versailles Antlaşmasıyla tespit edilen savaş sonrası düzenin devamını sağlamaktı¹⁵. Cemiyet, başlangıçta bir müddet İngiltere'nin kontrolü ve güdümünde faaliyet gösterdi. Bundan dolayı, Türkiye, İngiltere ile olan problemleri yüzünden Milletler Cemiyeti'ne pek sıcak bakmamıştı. Musul Sorunu ve İngil-tere'nin Milletler Cemiyeti üzerindeki etkin nüfusu nedeniyle Türkiye bu kuruluşa uzun bir zaman üye olmayı düşünmemişti. Musul Meselesi'nin çözülmesi ve uluslararası işbirli-

ğinin öneminin daha çok artması gibi gelişme-ler, Türkiye'nin bu teşkilata üye olmasını belir-leyen önemli etkenler arasında yer aldı. Türki-ye, takip ettiği "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ortak barış ilkesi ve ortak güvenlik politikası-nın bir gereği olarak, 1928'den itibaren dünya-daki silahsızlanma faaliyetlerine katıldı ve 1929'da da uluslararası ilk katıldığı Briand-Kellogg Paktnı imzalayarak, yukarıda da belir-tildiği gibi, uluslararası ilişkilerde savaşı red-dettiğini açıkça ortaya koydu.

Bu durum, Türk dış politikasına yeni bir boyut ve süreç kazandırdı ve 1930'lardan itiba-ren Milletler Cemiyeti ile ilgilenmesine sebep oldu. 1930'lardan sonra dış politika stratejinin ana hedefi, Türk milletini ve devletini ayakta tutmaktı. Bu hedefe ulaşmak için de Avrupa'yı Türkiye'nin karşısına almamaya dikkat edildi. Bunun için de bir savunma taktiği olarak Av-rupa'nın yanında yer almaya veya Avrupa'nın Türkiye'nin yanında yer almasına büyük özen gösterildi. Bu yüzden, barış politikası izleyen Türkiye, kendisi ile Milletler Cemiyeti arasında aynı maksada hizmet etmek noktasında bir yakınlaşmanın yaşandığı bu dönemde Türki-ye, özellikle Musul meselesindeki kararların-dan dolayı Milletler Cemiyeti'ne güvenilir bir teşkilat olarak bakmamasına rağmen, Cemiyet ile işbirliğine hazır olduğunu bildirdi. Batı ile sorunlar önemli ölçüde çözüldü ve dostluk antlaşmaları imzalandı¹⁶.

Türkiye, Nisan 1932'de yapılan Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda, Milletler Cemi-yeti ile işbirliğine hazır olduğunu bildirdi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi, takip ettiği barışçı dış politikanın tabii bir sonucu idi. Türkiye, Barışçı dış politikası nedeniyle bu kuruluşa davet edildi. Bunun üzerine, İspanya ve Yunanistan temsilcileri Türkiye'nin Millet-ler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmesi yö-nünde bir teklif verdiler. Bu teklif, 6 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Kuru-lu tarafından 43 devletin oybirliğiyle kabul edildi.¹⁷ Bu kararın, 18 Temmuz 1932 günü de TBMM de onaylanması sonucu, Türkiye res-

¹⁴ Bkz. "Kellogg Briand Paktı", http://tr.wikipedia.org/wiki/Kellogg-Briand_Pakti,15.06.2011.

¹⁵ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türki-ye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, ATAM Yayınları., 1990, s.22-23; Edip Çelik, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, 1969, s. 94.

¹⁶ Harun Bodur, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1900-1999)*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005, 289-290.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s.337.

men Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Bu gelişme, Türk dış politikasında da yeni bir dönemin başlangıcı oldu¹⁸.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde, Yunanistan'la nüfus değişimi, İngiltere ile Musul, Boğazlar Komisyonu ile Boğazlar, Fransa ve Suriye ile Hatay sorununu yaşayan Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda önemli bir sorun yaşamadı. Türkiye, üye olduktan sonra cemiyete sonuna kadar ve samimiyetle bağlı kaldı ve barışın korunması için Cemiyeti daima destekledi. Bu olay, aynı zamanda dış politikasında da yeni dönemin başlangıcı oldu. Bu yeni dönemde de Türkiye, cemiyet içindeki aktif ve başarılı çalışmaları sonucu 1934 yılında konsey üyeliğine de seçildi.

1.3. Balkan Birliği İçin Balkan Barışı ve Balkan Paktı (9 Şubat 1934)

Balkanlar'da bir işbirliği fikrini, ilk kez 1926 yılında Balkanlardaki Türk elçilikler ortaya attı. 1927 yılında Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da bir Balkan paktının kurulması fikrini savundu. Yunan başbakanı Venizelos da, Türkiye'nin Balkanlar'daki işbirliği tekliflerine sıcak baktı. Balkan Birliği'nin takibini, Cenevre'de toplanan Milletlerarası Barış Bürosu yaptı. 1929 tarihinde Atina'da düzenlediği Evrensel Barış Kongresi'nde Yunanistan'ın eski başbakanı Papanastasiou, bir Balkan Birliği kurulmasını teklif etti¹⁹. Bunun üzerine, Balkan devletleri arasında gayri resmi bir konferans toplanması kararlaştırıldı.²⁰

1930'lu yıllara gelindiğinde, 1929 dünya ekonomik krizinin ve revizyonist ve anti-

revizyonist politikalar çevresinde gruplaşmaların da etkisiyle Türkiye'nin, Balkan devletleriyle ilişkileri hemen hemen düzeldi ve Balkanlar'da bir işbirliği kurulması için uygun ortam oluştu.

Dünya ekonomik krizinde Avrupa ülkeleriyle uzlaşma ve ticari işbirliği politikalarına ağırlık veren²¹ Türkiye, 1930'lu yıllarda Orta-doğu ve Akdeniz'deki İtalyan tehlikesine karşı denge unsuru olarak revizyonist (değişimci) olmayan, yani mevcut vaziyeti korumadan yana olan batıya yaklaşma politikasını daha uygun gördü.

1933 yılından sonra İtalya ile Almanya'nın güçlenmeye başlaması Balkan devletleri arasında güçlenme eğilimini doğurdu. Çünkü İtalya'nın Balkanlarda, Almanya'nın da Doğu'da çıkarları ve gözleri vardı. Bu kuruluşun doğmasında İtalya ile Almanya'nın emperyalist, yayılmacı emellerinin yanı sıra, daha önce Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan dostluk ilişkileri ve yapılan antlaşmaların da etkisi oldu.

Sınırların güvenliğini sağlamak, yurttan barış, dünyada barış ilkesine uymak, komşu devletlerin dostluğunu kazanmak, devletlerarası güç birliği kurmak amacıyla Türkiye bu paktın oluşmasında öncü rolü oynadı.

Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya, Atina'da bir araya gelerek kendi aralarında bir ittifak oluşturdular ve 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı'nı imzaladılar²². Revizyonist bir politika izleyen, komşuları üzerinde toprak iddiasında bulunan ve Nöyü Antlaşması öncesine dönmek isteyen Bulgaristan ve askeri ve ekonomik olarak İtalya'nın etkisi altında bulunan Arnavutluk ittifaka/pakta katılmadılar.

24 Ocak 1937'de Bulgaristan ile Yugoslavya arasında bir anlaşmaya varılması, antantın aldığı kararlar ile çelişti. 1939'dan itibaren Balkanlarda ve dünya politikasında cereyan eden olaylar, Balkan Paktı'na fiilen son verdi. 1940'ta son kez toplantısını yapan Balkan Paktı, II. Dünya Savaşı yıllarında dağıldı.

¹⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 577.

¹⁹ Gönübol-Sar, *a.g.e.*, s.96; Dilek Barlas, "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed.: İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.361-362.

²⁰ Bu konferans, Balkan Paktı'nın gerçekleşme sürecinde yapılan 4 konferanstan ilki oldu. Birinci Balkan Konferansı, 6-10 Ekim 1930 tarihinde Atina'da; İkinci Balkan Konferansı, İstanbul'da; Üçüncü Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932'de Bükrüş'te; Dördüncü ve son Balkan Konferansı, 5-11 Kasım 1933 tarihlerinde Selanik'te toplanmıştır.

²¹ *A.g.e.*, s. 292.

²² *Düstur*, 3.Tertip, C. 15, s.185-186.

1.4. Ortak Güvenlik İçin Doğu Akdeniz Güvenliği ve Akdeniz Paktı

İtalya'nın, 1935 yılında, Ege'deki adalarda askeri hareketlere başlaması ve Habeşistan'a (bugünkü Sudan) saldırması ile Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehlikesi, İngiltere ve Fransa ile Türkiye'yi birbirine yakınlattı. Çünkü, Fransa'nın ve İngiltere'nin Türk dostluğuna ihtiyacı vardı. İtalya-Habeş savaşı Türk-İtalyan münasebetlerindeki güvensizliği arttırdı ve bu savaşın meydana getirdiği buhran karşısında Türkiye, ortak barışın korunmasında, İngiltere ve Fransa ile sıkı bir işbirliğine girme dönemini de açtı. Özellikle Türk-İngiliz ilişkileri bu krizden sonra önemli bir gelişme gösterdi. Bununla birlikte, Milletler Cemiyeti'nin İtalya tehdidine karşı aldığı yaptırım kararlarına Türkiye de katıldı. Yugoslavya ve Yunanistan'ın da tehdit edilmesi üzerine İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye, İtalya'ya uygulanacak olan yaptırım kararlarına katılmalarından dolayı İtalya'nın saldırısına uğrarlarsa yardım ve destek sözü verdi. Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye bu garantiyi kabul ettiler. Ayrıca, bu üç devlet de İngiltere'ye garanti verdiler. Daha sonra İngiltere bu devletlerin garantisinden vazgeçti. Bu sırada İtalya, Türkiye ile münasebetlerini düzeltmek istediğinden ve Türkiye de İtalya'yı daha fazla kızdırmamak için, Temmuz 1936'da tek taraflı kalan garanti durumuna son verdi. İtalya'nın Akdeniz'de doğurduğu bu tehlike ve yaptığı siyasi tehditler dolayısıyla ortaya çıkan, İngiltere ve Fransa'nın öncülük ettiği bu ittifak ve karşılıklı garantiler sistemine, "Akdeniz Paktı" adını verdiler.²³

Türkiye, bu pakta, 22 Ocak 1936'da katıldı. Akdeniz Paktı ile Türkiye, güvenliğinin ve ortak barışın korunmasında ve İtalyan tehlikesi karşısında İngiltere'ye bağlanmış oldu. Bu, yeni Türkiye'nin, İngiltere ile münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etti. Bundan sonra, Türkiye ile İngiltere arasında bir yakınlaşma, ittifak ve güvenlik politikası izlendi.²⁴

1.5. Yeni Bir Barış Yaklaşımı: Montrö Barışı (20 Temmuz 1936)

Lozan Antlaşması'nda Boğazlar konusyla ilgili alınan kararda Türkiye'ye tam yetki verilmedi. Bu durum, Türkiye'nin bağımsızlık anlayışına ters düştü ve Misak-ı milli kararlarına da uymadı. Çünkü bu sözleşmeyle, hem Boğazlar asker ve silahtan arındırılmış hem de Boğazlardan geçişleri kontrol etmek ve geçişlerle ilgili olarak Milletler Cemiyeti'ne bilgi vermekle yetkili, ayrı bir bütçesi olan ve Türkiye temsilcisinin başkanlık ettiği bir Boğazlar Komisyonu kuruldu. Lozan Konferansı'nda başkanı Türk olan uluslararası bir komisyonun Boğazları yönetmesi, Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı bir durum oluşturdu.²⁵

Türkiye'ye karşı ortaya çıkabilecek bir tehlike durumunda, Boğazların kullanımıyla ilgili Milletler Cemiyeti ve özellikle İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Türkiye'ye garanti vermiş olmalarına rağmen bu yetersiz kaldı. Boğazların böyle bir statüye bağlanmış olması, Milletler Cemiyeti güvenlik sisteminin dünyanın çeşitli bölgelerinde tam olarak uygulanamaması ve İtalya ile Almanya'nın dünya barışını tehdit eden saldırgan bir tutum içinde bulunmaları ve dünyada yeni bir savaş rüzgârının esmeye başlaması, Türkiye'yi rahatsız etti. Çünkü bu durum, Boğazların da geleceğini tehlikeye atacaktı. Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihinde, sözleşmeyi imzalayan devletlere "Şartlar Değişmiştir" ilkesinden hareketle birer nota göndererek, Avrupa'da gelişen buhranların, Boğazlar güvenliği için verilmiş olan kolektif garantiyi artık işlemez hale getirdiğini belirtti ve Boğazların güvenliği ve egemenlik haklarının korunması için mevcut sözleşmenin değiştirilmesi isteğini bildirdi.²⁶

Türkiye'nin Boğazlara tek başına hâkim olmasını istemeyen, Boğazlarla ilgili politikasında Akdeniz yolu üzerindeki engelleri ortadan kaldırma amacına yönelik ve Boğazlardan geçiş hakkı isteyen Rusya, Lozan'da Türkiye'nin görüşünü desteklerken, Montrö'de destek vermedi. Boğazların statüsü ve gemilerin geçiş şartlarıyla her zaman yakından ilgilenmiş olan İngiltere, Türkiye'nin bu isteğini haklı bularak desteklediğini açıkladı. Boğazlar Sözleşmesinde, Balkan Antantı Daimi Konseyi'nin Türkiye'nin isteklerini haklı bularak destekle-

²³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.478.

²⁴ Oran, *a.g.e.*, s.273-274.

²⁵ Bodur, *a.g.e.*, s.320-321.

²⁶ Uçarol, *a.g.e.*, 581-582.

mesi ve 4 Mayıs 1936'da aynı yönde bir karar alması, Türkiye'yi memnun etti²⁷. Daha sonra sözleşmeyi imzalayan diğer devletlerin de bu isteği uygun bulmaları üzerine, Boğazların durumunun, yeniden görüşülmesi için 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö kentinde bir konferans düzenlendi. Yapılan görüşmelerden sonra, 20 Temmuz 1936 günü, Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı²⁸.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, Türkiye toprakları içinde başka yöneticilerin de bulunduğu anlamına gelen Boğazlar Komisyonu uygulamasına son verilerek ve Lozan'ın Türkiye'nin egemenlik haklarını zedeleyen hükmünün kaldırılıp komisyonun görevinin ve tüm yetkilerinin Türkiye'ye devredilmesi ve yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin sınırlandırılarak, Türkiye'nin denetimine bırakılması, Boğazlarda asker bulundurulması, Boğazlardaki Türk egemenliğini yeniden kurduğu gibi; Türkiye'nin uluslararası alandaki gücünü, saygınlığını ve bölgesindeki önemini arttırdı²⁹.

Sözleşme, Türkiye ile Avrupalı devletleri birbirine daha da yaklaştırdı. Özellikle İngiltere kralı VIII. Edward'ın ziyareti ile Kemal Atatürk arasında oluşan dostluk, iki devlet idarecileri görüşlerine uygun olarak iki hükümet arasında fiilen gelişmekte olan yakın ilişkilerin ve etkilerin yolunu açtı. Uluslararası şartların değişmesi üzerine yapılan sözleşme ile,

²⁷ Mustafa Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları-Atatürk Dönemi-*, Genişletilmiş 2. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, s. 308.

²⁸ Montrö Sözleşmesi'nde Alınan Kararlar: 1. Boğazlar Komisyonu kaldırılarak görev ve yetkileri Türkiye'ye bırakıldı. 2. Türkiye'ye Boğazların her iki yanında da asker bulundurma ve askeri tesis kurma hakkı tanındı. 3. Ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi serbest bırakıldı. 4. Yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi için sınırlama getirildi. 5. Karadeniz'de kıyası olmayan devletlerin donanmalarına ait savaş gemileri, zaman ve ağırlıkları bakımından sınırlandırıldı. 6. Türkiye bir savaşa girer ya da bir savaş tehlikesi ile karşılaşarsa Boğazları istediği gibi açıp kapayabilecekti.

²⁹ Bodur, *a.g.e.*, s.321.

Türkiye kendi gücüne dayanarak Boğazlarda kendi savunmasını yapabilme imkânına kavuştu ve uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin prestiji arttı. Batı ile ilişkilerde de yeni bir dönem başladı. Böylece Türkiye, milletlerarası işbirliğine resmen katıldı ve dünya barışının korunması çalışmalarına da teşkilat içinde ve dışında katkıda bulunmaya devam edecek fırsatı buldu³⁰.

Bununla beraber, bu sözleşmeyle Misak-ı Milli'nin Boğazlara yönelik kararı gerçekleşti. Türkiye, değişen güçler dengesini kendi lehine çok iyi değerlendirerek, büyük bir siyasi başarı kazandı. Artık Milletler Cemiyeti'nin yetersiz garantisi yerine Türkiye kendi gücüne dayanabilmek ve Boğazlar üzerinde de savunmasını yapabilmek imkânına kavuştu. 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması'ndan beri süregelen Boğazlar Sorunu çözümlenmiş oldu. Günümüzde Rusya'nın dağılmasından sonra Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan'ın batılı ülkelerle ilişkilerinin giderek artmasından dolayı Boğazların stratejik önemi daha da arttı³¹. Bununla beraber Montrö Sözleşmesi, Avrupa'da, gerektiği zaman müzakere yolu ile revizyon esasını kabul eden bir barış cephesinin alameti olma bakımından Boğazlar sınırını aşan barış için ortak işbirliği politikasının ifadesi olarak, ortak barış politikası anlamında bir "Montrö Siyaseti" de doğurdu³².

1.6. Bölge Birliği İçin Ortadoğu Barışı ve Sadâbat Paktı (8 Temmuz 1937)

İtalya'nın, Milletler Cemiyeti kararlarını ihlâl ederek Habeşistan'a saldırıda bulunması, Türkiye'yi Doğulu devletlerle ittifak politikası ve bir pakt kurma yoluna sevk etti. Bu yakınlaşma isteği, 2 Ekim 1935'de Cenevre'de, Türkiye, Irak ve İran arasında Ortadoğu'da bölgesel işbirliğini geliştirmek amacıyla üçlü bir antlaşmanın parafe edilmesi ile sonuçlandı³³. İtalyan tehlikesine karşı 1934 Balkan ve 1937 Sadâbat paktları ve Boğazlar Sözleşmesi ile

³⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s.577.

³¹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 585.

³² Tefvik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak yayınları, İstanbul, 2003, s.165.

³³ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, 1988, TTK Yayınları, s.605.

Avrupa devletleriyle daha yakın işbirliğine yönelen Türkiye, bu süreç doğrultusunda kendine biçilen rollerle, Doğu Akdeniz ve Karadeniz suları ile Balkanlarda ve Ortadoğu'da, barışçıl politikalar izleyerek ve iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışarak barış ve denge politikasını devam ettirdi.

Türkiye'nin 8 Temmuz'da, Tahran'da, İran Şahının yazlık sarayı olan Sadâbat Sarayı'nda, Afganistan, Irak ve İran ile imzaladığı Sadâbat Paketi, bu dört devletin birlik ve ittifakıyla oluşturuldu. İran'ın başkenti Tahran'da, dört doğu devleti arasında Sadâbat Sarayı'nda yapılan antlaşmayla kurulan pakt, üye devletlerden birinin saldırıya uğraması durumunda diğerlerinin de saldırıya uğraması durumunda diğerlerinin de saldırıya uğramış sayılması esasları üzerinde kuruldu ve ortak savunmayı esas aldı³⁴. Yayılmacılığa karşı caydırıcı bir unsur oluşturan Sadâbat Paketi'ne Türkiye ile arasındaki Hatay meselesi sebebiyle Suriye üye olmadı.

Uluslararası barışı koruma adına Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulan Sadâbat Paketi'yle da doğu ve batı sınırlarının güvenliği sağlandı ve ittifak ve güvenlik sistemi kurulmuş oldu. Böylece Türkiye, bölgede barışı ve dengeyi sağlayarak³⁵, dünya barışına katkıda bulundu ve uluslararası alanda etkinlik ve saygınlık kazandı.

Yukarıda açıklanan uluslararası ittifakların bir ifadesi olarak Mustafa Kemal Atatürk: "Dünya milletlerinin saadetini sağlamak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. En uzakta zannettiğimiz bir hadisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz." sözüyle uluslararası barışın korumanın değerini ortaya koydu.³⁶

Bu dördümlü işbirliği ve dostluk antlaşması, kayda değer barış örneklerinden biri olarak tarihe geçti. Türkiye, bu antlaşmayla, Ortadoğu'da muhtemel Kürt isyanlarına karşı alınacak ortak tedbirler yanında Irak'ın İngiltere'nin manda idaresi altında ve sömürgesi duru-

munda olması sebebiyle dolaylı olarak İngiltere ile de bir işbirliği gerçekleştirdi.³⁷

1.8. Bölge Güvenliği İçin Irak ve Musul Politikası

Lozan Konferansı tartışmaları sürecinde, İngiliz temsilcisi Lord Curzon, Musul sorununu, Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine havalesini önermeyi düşünerek, konferans gündeminden çıkartmayı planlıyordu. Sorunun İngiltere'nin ağırlığı olan Milletler Cemiyeti'ne havalesi demek, sorunun İngilizler lehine çözülmesi demekti. Türkiye ise, üyesi olmadığı ve İngiltere'nin nüfuzunda olan Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununa karıştırılmasını istemiyordu. Ancak diğer taraftan Ankara Hükümeti, Musul meselesi yüzünden barış yolunu tıkamayı da politikasına aykırı görüyordu. İsmet Paşa, 9 Şubat'ta müttefiklere sunduğu mektupta Türk tarafının görüşünü şu sözlerle açıkladı "Salt barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde bir ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu meselenin konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz"³⁸.

Türkiye'nin Musul Politikası TBMM'nde şiddetli tartışmalara yol açtı. Hükümetin bu konuda izlediği dış politikayı eleştiren ve kuvvet kullanarak Musul'u alma fikrini savunan milletvekillerine cevap için söz alan Mustafa Kemal bu konudaki politikasını şöyle izah etti:

"...Bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşınızda yalnız İngiliz değil; Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alırız. Musul'u aldı-

³⁴ Aras, a.g.e., s.165.

³⁵ Uçarol, a.g.e., s.587.

³⁶ Haluk Bayülken, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.36, C. 12, Kasım 1996: <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=714,05,06,2011>.

³⁷ İsmail Soysal, "1937 Sadâbat Paketi", X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 3129-3158; Alain Gresh-Dominique Vidal, *Ortadoğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, Terc.: Hamdi Türe, İstanbul, Alan Yay. 1991, s. 77.

³⁸ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz ilişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s.287.

ğımızı müteakip muharebenin hemen son bulacağına kani olamayız. Yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine ortaya çıkar”³⁹.

Bu değerlendirmelerden sonra Türkiye, Musul sorununun konferans programından çıkartılmasını ve iki ülke arasında bir yıl içinde ortak bir anlaşma ile çözümlenmesini istedi. Bunun üzerine Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde Musul meselesi gündeme gelmedi. Türk tarafının bir yıllık önerdiği süre dokuz aya indirilerek üzerinde mutabakata varıldı⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Musul Vilayetinin kaderinde, stratejik önemi yanında bölgede bulunan bol miktardaki petrol rezervleri etkili oldu. XX. yüzyılın başlarında Avrupa ve Amerikan emperyalizminin ilgi odağı haline gelen Mezopotamya bölgesi için sermaye çevreleri ve bunların yönlendirdiği devletlerarasında kıyasıya süren bir mücadeleye başladı. Böylece uluslararası bir mesele haline gelen Musul'a sahip olma mücadelesinde, İngiltere bölgede elde ettiği askeri avantajları kullanarak diğer devletlere karşı üstünlük kurmaya çalıştı. Ayrıca İngiltere, meseleyi kendi lehine çözümlenmeye çalışırken, bölgenin petrolü ile ilgilenen büyük sermaye çevrelerine petrolden pay vermek suretiyle karşısına çıkan birçok engeli de aşmayı bildi⁴¹.

Musul'da başlayan bağımsızlık mücadelesi, içinde bulunulan tüm olumsuz şartlara rağmen Ankara Hükümeti tarafından desteklendi. Türkiye, Musul'u kurtarmak maksadıyla bir askeri harekâtın hazırlıklarına da girişti. Ancak, Lozan'da görüşmelerin kesilme tehlikesinin belirmesi ve savaşın yeniden başlama ihtimalinin ortaya çıkması üzerine planlanan askeri harekât yapılamadı.

Musul Meselesi gündeme geldiğinde

³⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s.1318.

⁴⁰ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Terc.. Seha L.Meray, Takım:II, C.II, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, İstanbul, 2001, s.4.

⁴¹ İsrail Kurtcephe-Aydın Beden, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Musul-Kerkük Politikası”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, Editör: Mustafa Bıyıklı, C.II, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.506.

Türkiye sorununun İngiltere ile Türkiye arasında ikili görüşmelerle çözümlenmesi yönünde bir politika izleyerek, karşısındaki rakip sayısını azaltmayı düşündü. Bundan sonra iki devlet arasında 5 Haziran 1926 tarihine kadar devam edecek olan bir diplomasi savaşı başladı. Lozan'da çözülemeyen Musul sorununun ikili görüşmelerde de bir karara bağlanamaması üzerine konu, Milletler Cemiyeti'ne götürüldü. Cemiyetin oluşturduğu inceleme komisyonunun raporu Musul'u hukuken İngilizlere verdi. Bu rapor çerçevesinde Milletler Cemiyeti de Musul'u İngiltere'nin 25 yıl süreli mandaterliği kabulü şartıyla Irak'a bıraktı. Bu karara rağmen bölge üzerindeki iddiasını sürdüren Türkiye, Şeyh Sait İsyanı ile Musul üzerindeki hak iddiasını dayandırdığı tezin zayıfladığını anlayınca İngilizlerle anlaşma politikasını tercih etti ve Musul'u kaybetti⁴².

Musul Vilayetinin Türkiye'den ayrılıp Irak'a devrinin ardından Ankara Hükümeti'nin bu konudaki dış politikası, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygılı olacak şekilde sürdü. Bölgedeki Türkmenlere olan ilgisi ise zamanla azaldı. Ancak Türkmenlere karşı uygulanan baskıcı politikalar ve ortaya çıkan üzücü olaylar neticesinde, tepkisini göstermekten de çekinmedi. Fakat yapılan girişimlerin hemen hemen tamamı sadece diplomatik yazışmalarla sınırlı kaldı. Türkiye, Türkmenlerin, Irak'ın yerli vatandaşı sayılmasını sağlayabilecek farklı çözüm yolları üretmedi ve Irak Hükümeti'ne yaptırımlar uygulayamadı⁴³.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün bu yıllarda izlediği dış politika, gerilim ve savaş politikası değil, güvenlik, barış ve ittifak politikasıydı. Nitekim Türkiye'nin 8 Temmuz 1937'de, Tahran'da, İran Şahının yazlık sarayı Sadâbat Sarayı'nda, Afganistan, Irak ve İran ile imza etmiş olduğu dörtlü antlaşma(Sadâbat Paketi), kayda değer barış örneklerinden biri olarak tarihe geçti⁴⁴. Türkiye, bu antlaşmayla, Ortadoğu'da işbirliği, dostluk ve Kürt isyanlarına karşı alınacak ortak tedbirler⁴⁵ yanında Irak'ın İngiltere'nin manda idaresi altında ve sömürgesi durumunda ol-

⁴² Kurtcephe-Beden, *a.g.m.*, s. 506.

⁴³ Kurtcephe-Beden, *a.g.m.*, s.507.

⁴⁴ Soysal, *a.g..m.*, s. 3129-3158.

⁴⁵ Gresh- Vidal, *a.g.e.*, s. 77.

ması sebebiyle, İngiltere ile sürekli muhatap olma zorunda kaldı.

1.8. Bölge Güvenliği İçin Filistin Politikası(1930-1938)

Lozan antlaşması ve Filistin'in zaten İngiliz işgali ve mandası altında bulunması, Türkiye Cumhuriyeti devlet adamları ve siyasilerinin, politikalarını da hassaslaştırdı ve sınırlandırdı.

1930-38 dönemi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Atatürk'ün dış politikasını belirlerken, barışçı politikaya daha yakın ve mevcut durumun muhafazasına çalışan batılı devletlere yaklaşmayı uygun buldu.

Alman Nazizm'i, Yunan, Romen, Rus ve diğer Hıristiyan unsurların düşmanlığı karşısında, yok edilme tehdidi altında bulunan Yahudilerin düştüğü aşağı ve acıklı durum karşısında zayıfa, mazluma daima el atan, koruyan bir millet olan Türkler ve Türkiye, bu dönemde, tüm asırlar boyunca hiç bir zaman 1933 yılından II. Dünya Savaşı sonuna kadar süren dönemdeki gibi zorlu bir durumla karşılaşmamış olan ve politik Siyonizm'in Filistin topraklarında bir devlet kurma uğruna Türklerle ve Türkiye'ye karşı tutum, faaliyet ve maceralarına rağmen, Yahudilere, Musevilere kucak açarak, onlara karşı yine eşi görülmemiş bir asalet ve insaniyet örneği sergiledi. Türk diplomatları, Nazi işgali altındaki Avrupa'dan binlerce Yahudi'yi kurtardı ve Türkiye'nin Musevi mülteciler için Doğu Avrupa ve Filistin arasında bir köprü oluşturmasına imkân sağladı. İnsaniyet duygusu eksikliğiyle suçlanmaktan çekinen Türkiye, Musevi kurtarma ve göç örgütlerinin faaliyetlerini yasaklıymuş gibi yaptı. Ama el altından aktif biçimde bunlara yardım etti ve Nazi tehdidine karşı da siyasî tedbirler aldı. Bu baskı ve tehlikelere karşı Türkiye bu siyasî tedbirleri kullanarak hem Musevi mültecilere yardımını sürdürdü, binlerce Musevi'yi Türk vatandaşı diye kurtardı ve hem de Musevilere yardım etmek isteyen tüm kuruluşlar için önemli bir üs görevi üstlendi. Üstelik Türkiye, Musevilerin Avrupa'dan Filistin'e kaçmaları için tek geçit yolu olarak kaldı. Türkiye, Boğazları mülteci geçişine kapatmayı da reddetti. Daha önce Musevi Ajansı'nın kullandığı Marsilya-Akdeniz hattı, Fransa'nın işgali (ve daha sonra 1940'ta İtal-

ya'nın savaşa girmesi) ile kapanmıştı. Türkiye'nin artan önemi sebebiyle Musevi Ajansı, genel merkezini Cenevre'den İstanbul'a kaydırmıştı. Kuruluşun Başkanı Haim Barlas hatıralarında bu konuda şunları yazmıştır: "Filistin'e Musevi göçünün başarılı olmasındaki en önemli etken, Alman etkisi ve işgal tehlikesine rağmen Türkiye'nin, kuruluşumuzun isteklerine uygun biçimde Musevi göçmenlerin geçişine izin vermesidir. Türk Hükümeti tarafından 12 Şubat 1941 tarihinde çıkarılan 'Transit Kararnamesi' bu göç hareketinin ana temelini oluşturdu." ⁴⁶.

Bunun yanında, Türkiye daima Filistin halkı yanında yer almış ve Filistinlilerin milli ve uluslar arası haklarını her zemin ve fırsatta savunmaya devam etmiştir.

Bütün bu misallerde, Atatürk'ün dış politikasında da 1930-1938 yıllarında Atatürk, Lozan Antlaşmasını referans alarak, millî sınırları aşmayan bir güvenlik ve barış politikası izlediği görülmektedir. Üstelik Filistin'i işgali altında tutan ve orada bir Yahudi devletini tesis etmenin zeminini oluşturmaya çalışan İngiltere ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı, Yahudilere kucak açtığı ve onların Türkiye üzerinden Filistin'e geçmelerine de izin verdiği bilinmektedir.

İngiltere kralı VIII. Edward'ın ziyareti ve Boğazlarda yeni rejimin Montrö antlaşması hükümlerine göre uygulanmasının başlaması ve Filistin'i işgali altında tutan İngilizlerin kralıyla Kemal Atatürk arasında oluşan dostluk, iki devlet idarecileri görüşlerine uygun olarak iki hükümet arasında fiilen gelişmekte olan yakın ilişkilerin ve etkilerin yolunu açtı: Türk Hükümeti, İngiltere'ye haber verdikten ve Sovyetler ile de sıkı danışmalarda bulunduktan sonra 11 Nisan günü sözleşmeyi imzalayan devletlere birer muhtıra vererek yeni boğazlar rejimini ortaya koymak üzere konferansın toplanmasını istedi. İngiltere, Balkan

⁴⁶ Bıyıklı, *a.g.e.*, s. 324; Stanford J.Shaw, "Musevi Soykırımına Karşı Türkiye", (çevirimiçi) http://www.ideapolitika.com/arsiv/4/4_dosya_shaw1.htm, 19 Mayıs 2002; Musevi olayı ve Yahudilere yardım eden diplomatlar için bkz.: Vecdet Erkun, *Budapeşte'den Ankara'ya: Anılar*, Ankara, Türk-Macar Dostluk Derneği Yay., 1999, s. 90-93.

Paktı Daimi Konseyi bu isteği haklı bularak desteklediler. Sözleşmeyi imzalayan devletlerin de uygun bulmaları üzerine 22 Haziran'da İsviçre'nin Montrö kentinde konferans düzenlenmiştir. 20 Temmuz'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya Bulgaristan ve Yugoslavya arasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı.. Uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin itibarı arttı. Batı ile ilişkilerde de yeni bir dönem başladı. Boğazlar sözleşmesinden sonra Türk-İngiliz dostluğunda önemli bir yakınlaşma ve gelişme sağlandı⁴⁷.

Yeni Türkiye, Ortadoğu'da kendisinden ayrılan ülkelerin Fransız ve İngiliz mandası altına girmesiyle, askıya alınmış meseleleri⁴⁸ bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ikili ilişkiler kurarak tekrar ele almaya başladı. İleriki yıllarda İngiltere, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da Ortadoğu Arap devletleri üzerindeki etkinliğini sürdürmek için Türkiye'ye bir rol vermek isteyecektir. Ancak Araplar Türkiye'ye, Siyonizm varlığının bölgeye yerleştirilmesinde Batının işlediği cürme ve suça günahkâr bir ortak olarak bakacaklar ve Türkiye'nin 1951 yılında ortaya attığı Ortadoğu Komutanlığı projesiyle, Arap ülkelerini Batı savunmasına bağlamak istemesini, projenin Araplar tarafından, Arap ülkelerindeki mevcut askerî üsleri aracılığıyla II. Dünya Savaşı'nda Arap ülkelerine teklif edilen İngiltere liderliğindeki Batı emperyalizmi projesi olarak hatırlayacaklardı. Türkiye'nin "İslâm ve Müslüman düşmanı" İsrail'i tanınması, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin artması ve Arap ülkelerini Batı savunma sistemine bağlamak istemesi, Türk-Arap münasebetlerinde olumlu adımlara rağmen daima aşılması zor iki engel olacaktır⁴⁹.

Netice olarak Yeni Türkiye'nin bu dönemdeki uluslararası politikaları ve politik tutumları, bir diplomasi pazarlığına değil,

Lozan prensiplerine ve yüzyıllardır mücadele ettikleri düşmanlarına karşı duydukları güvensizliğe dayandı⁵⁰.

1.9. Bölgesel Güvenlik Politikası

Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik politikalarının temel unsurları Milli Mücadele döneminde belirginleşmeye başlamıştı. 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ile yapılan Türk-Sovyet dostluk anlaşması ile doğu sınırları güvenlik altına alınırken, Batılı ülkelere karşı da stratejiler geliştirildi ve pazarlık payı artırıldı. Bu anlaşmanın 8. maddesindeki hüküm daha sonra Türkiye'nin komşuları ile yürüttüğü ilişkilerde dış politikasının temel prensiplerinden birini oluşturdu. Bu maddeye göre "Akid taraflar kendi ülkeleri üzerinde, diğer devletlerin hükümetini devirmek amacını güden teşekküllerin kurulmasına ve çalışmasına müsaade etmeyecekti." Dış politik literatürde "komşuların karşılıklı olarak iç işlerine karışmama prensibi" olarak bilinen bu temel prensibi Türkiye'de tüm iktidarlar dış politikanın temel araçlarından bir olarak görmüşlerdi. Sovyetler Birliği ile 1921 yılında başlayan ilişkiler, 1925 yılında imzalanan "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" ile yeni bir aşamaya geldi. Bu bağlamda Türkiye uluslararası işbirliği ve ilişkilerinde, 1925 Antlaşmasının 2. Maddesi çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin tutumunu önceden öğrenmeden kesin adım atmamaya özen gösterdi. Yine bu dönemde Türkiye'nin uluslararası barış ve güvenlik konularındaki faaliyetlerde Sovyetler Birliği'nin katkısı göz ardı edilmedi⁵¹. Türkiye, 1936 yılına kadar kendi güvenliğinin sağlanması ve uluslararası düzenin korunması ile ilgili yapılan görüşmelerde, Sovyetler Birliği'nin bu yöndeki politikalarını (Milletler Cemiyetine girmede olduğu gibi) göz önünde bulundurdu⁵². 1

⁴⁷ Bıyıklı, *a.g.e.*, s. 308-309.

⁴⁸ Yazıcı, *a.g.e.*, C. II, s. 218.

⁴⁹ İbrahim Dakuki, "Türk Okul Kitaplarında ve Medyasında Arap İmajını Değiştirmek İçin Eğitim ve Tanıtım Bazında Yeni Bir Hareket Planı", *Türk Arap İlişkilerinin Geleceği, Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri 15-18 Kasım 1993 Beyrut-Lübnan*, İstanbul, Timaş Yay., 1994, s. 511-513.

⁵⁰ Georges Duhamel, *Yeni Türkiye Bir Garp Devleti*, Terc.: Can Yücel, Ankara, TTK., 1956, s. 66.

⁵¹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 564.

⁵² Muhittin Demiray, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Stratejilerinin Gelişimi", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, Editör: Mustafa Bıyıklı, C. I, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 120.

Mustafa Kemal Paşa, 1923 Lozan Antlaşması ile ulaşılan sonuçlara (Musul ve Hatay hariç) ve Türkiye'nin uluslararası alanda hukuken varlığının kabulünü ve sınırlarını tatmin edici ve gerçekçi sonuçlar olarak gördü. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubu Almanya ve İtalya gibi revizyonist bir dış politika izlemedi. Belirlenen sınırları (Musul ve Hatay dışında) kabul etmiş ve komşularına karşı toprak talebinde bulunmadı. Türkiye 1928 yılında uluslararası silahsızlanma Komisyonu'na katılarak uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanabilmesi için devletlerin silahlanma yarışmasından vazgeçmeleri yönünde bir dış politika izledi. Sovyetler Birliği'nin dışişleri bakanı Litvinov, Türkiye'nin, dünya siyasetinde oynamakta olduğu önemli role ve jeopolitik konumuna vurgu yaparak, 1928 Uluslararası Silahsızlanma Komisyonu'na davet edilmesini talep etti.⁵³

Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasının temelini Mustafa Kemal'in vurguladığı "Yurtta sulh, cihanda sulh" kavramı ve yaklaşımı, oluşturdu. Mustafa Kemal, 1931 yılında yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin uygulayacağı barışçı dış ve güvenlik politikasını şu şekilde ifade etti: "Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhine olmayan, bir sulh istikameti, bizim daima düsturumuz olacaktır"⁵⁴. Osmanlı Devleti'nin nerdeyse hiç sonu gelmeyen savaş, darbe ve karşı darbelerden oluşan acı tecrübelerinden ders çıkararak dış politikada Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek bir maceraya atılmamaktı⁵⁵.

Türkiye, 1923'den sonra Birinci Dünya Savaşı ile birlikte elde edilen uluslararası mevcut durumun devamı yönündeki politikaları destekledi. Bunu yaparken Mustafa Kemal bu dönemde Statüko taraftarları ile aralarındaki sorunları gidererek ilişkileri düzeltmeye; revizyonistlere karşı mesafeli durmaya ve özellikle de Mussolini'nin tehditlerine karşı koymaya⁵⁶ çalıştı. Türkiye, Wilson İlkeleri çerçevesinde Uluslararası barışın ve güvenliğin sağ-

lanması için bir platform olması düşünülen Milletler Cemiyeti'ne Musul konusunda verdiği aleyhte karara rağmen 1932'de üye oldu. Aynı şekilde Avrupa'da giderek belirgin hale gelen Statükocu İngiltere ve Fransa taraftarları ile revizyonist Almanya ve İtalya ülkeleri arasındaki gerilimin giderek arttığı bir dönemde, Balkanlar'da güvenliğin sağlanması ve muhtemel bir savaş durumunda Balkan ülkelerinin dış saldırılara karşı kendilerini koruyabilmeleri hedefine yönelik olarak, Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında 1934 yılında Balkan Paketi imzalandı. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin, Balkan Paketi ile Balkanlar'daki komşuları ile Sadâbat Paketi⁵⁷ ile de doğu ve güneydoğudaki komşuları ile olan sınırlarını güven altına alınmasının ötesinde bir strateji belirlemeye de çalıştı. Türkiye, İtalya'nın Akdeniz ve Ortadoğu'daki niyet ve tehditlerine karşı oluşturulan Balkan Paketi'na ve yine İtalyan ve Rus tehditlerine karşı Sadâbat Paketi'na kendi aralarındaki sınırları garanti eden bir anlaşmadan ziyade, akit taraflarının sınırlarını diğer devletlere karşı koruyabilecek bölgesel bir savunma teşekkülünün ön aşaması olarak gördü. Türkiye, Balkan devletleri arasında eşitlik esasına dayanan kurumsal bir işbirliğinin Avrupa politikasında önemli bir yere sahip olacağını düşündü.⁵⁸

Bu dönemde, döneminde Türkiye'nin güvenliğinin zaafa uğramasına sebep teşkil eden sorunlardan biri de Türkiye'nin savunmasında jeostratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan Boğazlar sorunu gelmekteydi. Lozan Antlaşması'nda (24 Temmuz 1923) ek bir protokolle imzalanan "Boğazlar Sözleşmesi" Türkiye'yi tatmin etmekten uzaktı. Zira her iki boğazın iki yakasında da, Çanakkale'nin doğu ve batısında 20'şer, İstanbul Boğazı'nda 15 km., askerden arındırılmış bölge bulunacak; Marmara Denizi'ndeki adalara asker konuşlandırılmayacaktı. Boğazların güvenliği ise Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında bulunmakta ve Boğazlar, MC tarafından oluşturulan bir "Boğazlar Komisyonu" tarafından yönetilmekteydi.⁵⁹ Bu haliyle Türkiye'nin Bo-

⁵³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 335.

⁵⁴ Mehmet Gönübol v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1993*, 9. bsk., Ankara, Siyasî Kitabevi, 1996, s. 94.

⁵⁵ Demiray, *a.g.m.*, s. 121.

⁵⁶ Oran, *a.g.e.*, s. 253.

⁵⁷ Soysal, *a.g.m.*, s. 3129-3158; Gresh- Vidal, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁸ Gönübol, vd., *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 580 ve Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 343.

ğazlar üzerinde hâkimiyetinden bahsetmek söz konusu değildi. Türkiye'nin güvenliği için stratejik öneme sahip olan Çanakkale ve İstanbul boğazlarını savunma tedbirlerini alması mümkün görünmüyordu. Avrupa'da Almanya'nın başını çektiği revizyonistler ile İngiltere ve Fransa'nın öncülük ettikleri Statüko taraftarları arasında giderek tırmanan gerilim, Türkiye'nin Boğazların statüsünü kendi lehine yeniden düzenlenmesini sağladı. Türkiye, akidleştiği taraflara gönderdiği notada uluslararası mevcut ortamda "kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması" için Lozan'da belirlenen statünün değiştirilmesi yönündeki talebi 20 Temmuz 1936 yılında Montreux'de yapılan yeni bir sözleşme ile kabul edildi. Bu sözleşme ile Türkiye Boğazlarda kendi güvenliğinin sağlanması ve hâkimiyet haklarını sınırlayan Boğazlar statüsünü kendi lehine değiştirmeyi başardı⁶⁰

2. Sonuç

Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra Türkiye, yeni bir barış yolu politikasıyla Balkan devletleri, komşuları ve yakın doğu İslam devletleriyle yeniden politik ve diplomatik ilişkiler başlattı. Ortak barış ve ortak güvenlik işbirliğine dayalı ikili anlaşmalar yaptı. Bu ikili anlaşmalarda, Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun içinde bulunduğu durum da dikkate alınarak "iyi komşuluk, barış, dostluk ve kardeşlik" yaklaşımıyla gerçekçi bir dış politika izlemeye çalıştı. 1930'lu yıllarda dünyadaki ekonomik kriz ve barışın tehlikeye girmesi Balkanları ve Ortadoğu'yu da etkiledi ve bu durum, devletleri ikili ve çoklu işbirliğine ve bölgesel ittifaklara yönlendirdi. Dünyada ortaya çıkan yayılmacı(revizyonist) ve statükocu(anti-revizyonist) gruplaşmalar ve eğilimler, Balkan ve Ortadoğu devletleri arasında da yayılmaya başladığı için, Balkanlarda ve Ortadoğu'da statükonun devamını hedefleyen devletler arasında ortak barış ve ortak cephe güvenliğini sağlayacak ittifakların kurulmasının yolunu

açtı. Bu ittifakların oluşmasında büyük oranda Türkiye etkili ve öncü oldu.

Bölge ülkeleri ve diğer büyük devletlerle iyi ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti, ikinci on yılında "Yurtta barış, dünyada barış" politikasıyla, başta Balkanlarda olmak üzere doğu Akdeniz havzasında ittifaklar kurarak, Avrupa Birliği benzeri bir çevresel bölge birliği kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ne var ki yeni Türkiye'nin ortak barış ve ortak güvenlik amaçlı oluşturmaya çalıştığı bu birlik projesini, II. Dünya Savaşı'nın sebepleri ortadan kaldırdı.

Kaynakça

Aras, Tefik Rüşü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak yayınları, İstanbul, 2003.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.

Aykan, Mahmut Bali, "Türkiye'nin Basra Körfezi Güvenliği Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C.XXI, No:1(1994), s.23-59.

Barlas, Dilek, "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed.: İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, ss. 361-373.

Bayülken, Haluk, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.36, C. 12, Kasım 1996: <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DerGilerik&IcerikNo=714>, 05.06, 2011.

Bıyıklı, Mustafa, "Uluslararası Politikalar ve Afriavasya Stratejiler Çemberinde Türkiye'nin Önemi ve Hayat Sahası", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, Editör: Mustafa Bıyıklı, C. 1, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.11-34.

Bıyıklı, Mustafa, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları-Atatürk Dönemi-*, Genişletilmiş 2. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.

Bilge, Suat, "Jeopolitik", *Kara Kuvvetleri Dergisi*, C. II, No:5(Haziran 1959), s.1-30

⁶⁰ Demiray, a.g.m., s.122; Uçarol, a.g.e., s. 585; *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ed.: Abdullah İlgazi, 1. Baskı, Savaş Yayinevi, Ankara, 2011, s.212-225.

- Bodur, Harun, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1900-1999)*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005.
- Çelik, Edip, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, 1969.
- Dakuki, İbrahim, "Türk Okul Kitaplarında ve Medyasında Arap İmajını Değiştirmek İçin Eğitim ve Tanıtım Bazında Yeni Bir Hareket Planı", *Türk Arap İlişkilerinin Geleceği, Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri 15- 18 Kasım 1993 Beyrut-Lübnan*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1994, s.511-513.
- Davutoğlu, Ahmet, "Türk Dış Politikasında Stratejik Teori Yetersizliği ve Sonuçları", *Yeni Türkiye*, C. I, No:3(Mart-Nisan 1995), s. 497-501.
- Demiray, Muhittin, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Stratejilerinin Gelişimi", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, Editör: Mustafa Bıyıklı, C. I, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008.
- Duhamel, Georges, *Yeni Türkiye Bir Garp Devleti*, Terc.: Can Yücel, Ankara, TTK., 1956. *Düstur*, 3. Tertip, C. 15.
- Erkun, Vecdet, *Budapeşte'den Ankara'ya: Anılar*, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, Ankara, 1999.
- Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası: 1919-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- Gönlübol, Mehmet v.d., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965*, Ankara, 1969.
- Gresh, Alain – Vidal, Dominique, *Ortadoğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, Terc.: Hamdi Türe, İstanbul, Alan Yay. 1991.
- İlgazi, Abdullah (Ed.) *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 1. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2011.
- Karaosmanoğlu, Ali, "Basra, Körfez Güvenliği ve Doğu Anadolu'daki Havaalanları Tarıması: Yanılgılar ve Kuruntular", *Dış Politika*, C. X, No:2, Mayıs 1983, s. 3-9.
- Kocaoğlu, Mehmet "Üç Kıtanın Kesişim Noktasında Bir İstikrar Unsuru: Türkiye", *Yeni Forum*, C. XVII, No:321, Şubat 1996, s. 25-36.
- Kurtcephe, İsrail – Beden, Aydın, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Musul-Kerkük Politikası", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*, Editör: Mustafa Bıyıklı, C.II, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.419-511.
- Kürkçüoğlu, Ömer *Türk-İngiliz İlişkiler(1919-1926)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Terc. Seha L.Meray, Takım: II, C.II, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, İstanbul, 2001.
- Soysal, İsmail, "1937 Sadâbât Paktı", X. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.IV. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.3129-3158.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar 1919-1980*, Ed.: Baskın Oran, C. I, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, 2003.
- Uçarol, Rifat, *Siyasî Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Yazıcı, Reşat, *Türkiye, İslâm Ülkeleri, Antlaşmalar ve Mevzuat*, C. I-II, Ankara 1982.
- Shaw, Stanford J., "Musevi Soykırımına Karşı Türkiye", (çevirimiçi) http://www.ideapolitika.com/arsiv/4/4_dosya_shaw1.htm, 19.05.2012.
- "Locarno Antlaşması", (Çevirimiçi), http://tr.wikipedia.org/wiki/Locarno_Antlaşması, 22.05.2012.
- "Britanya-İmparatorluğu", (Çevirimiçi), http://tr.wikipedia.org/wiki/Britanya_İmparatorluğu, 22.05.2012.
- "Kellogg Briand Paktı", http://tr.wikipedia.org/wiki/Kellogg-Briand_Paktı, 22.05.2012.